

УДК 821.163.41.09-94 Ђорђевић, Владан
<https://doi.org/10.18485/godisnjak.2016.11.7>

Љиљана С. Костић*
Универзитет у Крагујевцу
Учитељски факултет Ужице

Оригинални научни рад
Примљен: 05. 10. 2016.
Прихваћен: 20. 10. 2016.

УСПОМЕНЕ ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА КАО ИЗВОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ КУЛТУРНИХ ПРИЛИКА У СРБИЈИ У 19. ВЕКУ**

Владан Ђорђевић (1844–1930), лекар, политичар и историчар, председник владе у време последњих Обреновића, био је веома плодан књижевник који је за собом оставио обимно књижевно дело. У својим романима и мемоарима насликао је бурна дешавања у културном и политичком животу Србије у последњим деценијама 19. и почетком 20. века. Својим значајем и документарном вредношћу посебно се истичу мемоари *Успомене*, у којима је дочарао друштвена и културна кретања у Србији. Ђорђевић у њима бележи бројне појединости, почев од рада ђачких дружина до активности најзначајнијих културних и научних установа српског народа. У овом раду осветљени су они делови *Успомена* који могу послужити као извор за проучавање културних прилика у Србији на међи два века.

Кључне речи: Владан Ђорђевић, *Успомене*, мемоари, културне прилике у Србији, часопис *Отаџбина*.

У српској историографској литератури име и дело Владана Ђорђевића (1844–1930) остали су у сенци његове оданости двору Обреновића, што му је донело епитете „Милановог човека”, „аустрофила који је застралио у реакционарство” и сл. (Рајић 2007: 9). Период 1897–1900. године, када

* ljkostic972@gmail.com

** Овај рад написан је у оквиру пројекта *Настава и учење: проблеми, циљеви и перспективе*, бр. 179026, финансиран од стране Министарства науке и просвете Републике Србије (2011–2016).

се налазио на месту председника владе, који је у историји забележен као доба „црне владановштине”, најреакционарније владе коју је Србија икада имала, умногоме је утицао на потпуно дискредитовање ове личности. Услед противљења браку краља Александра с Драгом Машин, навукао је на себе јед младог Обреновића који је, вођен реваншизмом, у потпуности екскомуницирао Ђорђевића из групе заслужних српских политичара, што ће надаље довести до стварања бројних предрасуда и изопштавања Ђорђевића из јавног и културног живота Србије.

Несвакидашња стваралачка енергија и широко поље интересовања, предан рад на пољу медицинских наука, историје и књижевности, нужно скрећу пажњу на Ђорђевићево име. Написавши своју прву приповетку 1860. године, он је до краја живота неуморно стварао, објављујући романе, путописе, приповетке и мемоаре. Његово обимом импресивно књижевно дело (на око 10.000 страница) крије у себи многе податке који могу послужити као прилог за проучавање духовне историје српског народа у другој половини 19. века. Истовремено, оно се може тумачити као „парадигма кретања у прози током читавог тог периода” (Иванић 1976: 316–317).

Владан Ђорђевић је био културни посленик „у деветнаестовековном смислу те речи” (Дамјанов 1988: 545). Укључио се веома рано у културни живот Београда, још у гимназијским данима, када се придружио Стојану Новаковићу и другим старијим гимназијалцима, активно учествујући у раду ђачких дружина. Његово изузетно прегалаштво огледа се даље у ангажовању у формирању Уједињене омладине српске, у покретању и уређивању књижевног часописа *Отаџбина* и сл.

О својој културној мисији, књижевном и политичком раду оставио је обиље података у *Успоменама*, аутобиографско-мемоарском делу у пет књига.¹ Оне су „широка панорама културних, друштвених и политичких прилика у Београду и Србији уопште у другој половини 19. века” (Костић 2012: 362). Ђорђевић своје *Успомене* пише с жељом да остави податке о културним дешавањима у Србији у другој половини 19. века, али је, као учесник у многим догађајима, као личност која је заузимала значајне позиције, пружио драгоцене податке и из политичког живота Србије. Кроз његово дело прелама се једно време које одликују немири, несугласице, потреси на политичкој сцени, први покушаји генерације која се школовала на Западу да помогне културном уздицању Србије. Са тог становишта он

¹ Прва књига *Успомена* објављена је 1927. године, док су преостале четири књиге остале у рукопису и чувају се у Рукописном одељењу Матице српске. Последња књига, *Моја старост. Министар у ропству*, саставни је део Личног фонда Владана Ђорђевића, који се чува у Архиву Србије.

сагледава духовну климу у Србији – стање српске науке и ниво свести о значају ступања Србије на пут научног и књижевног развитка.

Студије медицине у Бечу омогућиле су Ђорђевићу упознавање с научним и културним достигнућима града који је био културна престоница Европе. Сусрети с природњачким музејима, библиотекама, књижарама и позориштима, родили су у њему идеју да свој даљи рад стави на ползу српском народу. Желео је да донесе европска сазнања у Србију, да буде реформатор и просветитељ и да оснује у својој земљи све напредне институције које је у Бечу видео. Зато је одмах по повратку у Србију ангажовано кренуо у бројне реформе: реформисао је санитетску службу у Србији, основао Српско лекарско друштво (1872) и Српско друштво Црвеног крста (1876). Покренуо је и бројне часописе: *Српски архив за целокупно лекарство*, хигијенски недељни лист *Народно здравље*, потом и *Отаџбину*.

У жељи да остави што више података који ће допринети свеобухватној анализи културних дешавања у Србији у другој половини 19. века, Ђорђевић је бележио све појединости, почев од рада ђачких дружина до активности наших најзначајнијих културних и научних установа. Као ученик београдске гимназије, био је сведок великог ангажовања ученика који су оснивали ђачке дружине и покретали ђачке књижевне листове. Зато су његове *Успомене* један од извора за упознавање атмосфере међу књижевним полетарцима у ондашњем Београду. Већ у четвртном разреду гимназије Ђорђевић је постао члан редакције часописа *Оценитељ*, који су покренули Стојан Новаковић и Коста Поповић. Он говори о великом ентузијазму младића који су, надахнути романтичарским идеалима, неуморно стварали и преводили књижевне радове које су, затим, читали и критиковали на састанцима редакције. Посматрајући активност своје дружине у ширем контексту, бележи постојање још неколико ђачких књижевних листова (*За Србинство*, *Слога* и сл.) о којима није остало неког поузданијег трага. Међутим, оно што уочава као лајтмотив свих тих дружина јесте изразита нетолерантност њених чланова и неспремност да прихвате ауторитете, што је неминовно доводило до свађа и прекида сарадње.

Прегалаштво београдских гимназијалаца, као и ангажованост лицејца који су покренули алманах *Лицејка* (1862–1864), Ђорђевић претпоставља непредузимљивости и инертности књижевних и јавних радника у Србији, у којој од 1857. до 1865. године није излазио ниједан књижевни часопис. Чињеница да су 1860. године „и Бугари у Турској имали више листова него Срби у свом књажеству”, иритирала је Ђорђевића (Ђорђевић 1927: 381). Стање свести српског народа, који није умео да препозна значај књиге, натерао га је да, резигниран, прокоментарише:

Велико је питање да ли српској књижевности не би једино још то помогло да уза сваку књигу наштампа списак својих претплатника, као што је то врло добро разумео Вук Караџић, јер је он знао да има много људи, чак и неписмених, који ће купити књигу само да им име буде наштампано (Ђорђевић 1927: 370).

Разочаран стањем у коме се налазила култура у Србији, Ђорђевић указује на културну доминацију Новог Сада, који је сасвим оправдано носио назив *Српска Атина*. Бројни књижевни часописи, попут *Данице*, преузимали су на себе улогу књижевног центра око кога су се окупљали књижевници из разних крајева. Прегледом књижевне продукције у ново-садским часописима (*Даница*, *Словенка*), Ђорђевић је желео да укаже да је то био само један сегмент у богатој културној понуди Новог Сада, која је својим насловима „обележавала епоху у српској приповедачкој уметности” (Ђорђевић 1927: 382). Ту тврдњу образлаже краћом критичком анализом књижевних радова српских писаца:

Тамо је изашао први роман из српског друштвеног живота. Јаков Игњатовић штампао је *Тридесет година из живота Милана Наранџића*. После наивних романа Милована Видаковића, у којима се прича друштвени живот у Призрену за време Душановог царавања, онако какав је био у Пешти тек после пет стотина година, и који су романи имали само једну, али велику заслугу, што су Србима у првој половини 19. века омилили читање књига уопште; после Богобоја Атанацковића, који се својим покушајима модерне, идеалистичке новеле, само за тренутак појавио на српском књижевном небу, па је одмах као какав метеор ишчезао из видика, [...] јавља се први реалистички роман Јаше Игњатовића, који са немилостивом, готово фотографском тачношћу описује живот и карактере својих сувременика, без икаквог идеалисања и улепшавања слика друштвени живот Срба у Војводини и Угарској онако какав је он доиста био педесетих и шездесетих година 19. века (Ђорђевић 1927: 381–382).

Владан Ђорђевић, такође, анализира стање у поезији и преводној литератури, где издваја Змајеве препеве источњачких песника, којима је потврђено да је у овом песнику „српска књижевност добила лирског песника ’божијеју милостију’” (Ђорђевић 1927: 382).

Највећу потврду за доказивање културне надмоћности Новог Сада Ђорђевић је налазио у начину и организацији рада Матице српске. Матичине новчане награде на конкурсима за најбоље књижевне радове биле су далеко више од хонорара које је Друштво српске словесности давало Ђури Даничићу за његове научне радове, што је, по Ђорђевићевом мишљењу, најбољи показатељ културне стагнације Београда.² Ако се томе дода чињеница да се у Новом Саду јављају дела и из других научних области,

² Ђорђевић наводи да су се хонорари Матице српске кретали од 15 до 50 дуката, а Ђура Даничић је за труд приликом издавања Доментијановог *Житија Светог Саве* добио – 16 дуката (уп. Ђорђевић 1927: 373).

постаје оправдана поларизација на развијену Српску Атину и умногome заосталу „српску Спарту” (уп. Ђорђевић 1927: 384).

За Ђорђевића ће Нови Сад израсти у општесрпски књижевни и духовни центар. Ту своју позицију ојачаће организацијом велике прославе Стогодишњице Саве Текелије (1861). Боравак у Новом Саду оставио је на Ђорђевића снажан утисак. С пуно егзалтације описује овај културни догађај, када се хиљаде српских патриота слило са свих страна на „српски хаџилук” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 2, XI). У тим данима Ђорђевић јасно схвата у коликој мери Београд заостаје за Новим Садам. Права „сила и господство”, коју је спознао на овој светковини, доимала се још величанственијом у додиру са скромним „немецким” хаљинама Љубомира Ненадовића, изасланика Друштва српске словесности, што му је ставило до знања колико ће Србима „требати рада и самопрегорења да дођу до своје старе славе” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 2, XI). Ипак, он као добар знак наводи да је културна клима која је започела у Новом Саду, наставила да струји у Србији, угледањем књижевника и имућнијих појединаца на светле примере из Војводине. Ђорђевић је овде првенствено имао на уму „просветне добротворе”, који су, по угледу на Саву Текелију, поклањали своје задужбине народу и тако му пружали помоћ на путу културног просвећивања.³

Ђорђевић је у *Успоменама* изразио незадовољство радом Друштва српске словесности почетком шездесетих година 19. века. Своје замерке у вези с недовољном ажурношћу научних и књижевних радника преточио је у коментар-критику коју је изрекао Јанко Шафарик:

Овај наш млади нараштај, који би требало својим животним идејама, својом науком и изображеношћу нас старије чланове да одмени, па на оном што смо ми подигли и он даље зида, тај нараштај не само да ништа не ради, него још и не мари за ово наше мало учено друштво. [...] Наше Друштво српске словесности у таквом је стању као да ће да издане, да га нестане. Сав је рад спао на нас старе чланове (Ђорђевић 1927: 374).

Ђорђевић је указао и на проблем подозривости и неприхватања нових чланова, изазван страхом од конкуренције и губљења ауторитета, што се десило приликом његовог избора за члана Друштва српске словес-

³ У вези с тим Ђорђевић пише: „Богати трговац Илија Милосављевић Коларац у Београду поче оснивати своје задужбине, те тако ни Срби не изосташе иза своје срећније браће Хрвата, само што је Штротсмајер високо образован човек па је својом родољубивом дарегљивошћу одмах створио и универзитет у Загребу и Јужнословенску академију наука и уметности, а И. М. Коларац морао је да се ослони на своје просвећене пријатеље који су његову величанствену задужбину удесили тако да се из ње може [...] основати други српски универзитет и да се сваке године може издати ограничен број књига” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 2, XI).

ности, када су двојица лекара – рецензента намерно написали негативну рецензију на студију којом је стекао наклоност најеминентнијих бечких професора (уп. Ђорђевић, *Успомене*, књ. 2, XX).

Искуство с Друштвом српске словесности стварало је Ђорђевићев скептицизам и у вези с формирањем Српске краљевске академије. У писму Стојану Новаковићу, он износи своја размишљања у којима провејава сумња да Србија „нема правих научника који би били кадри радити на унапређењу самих наука” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 4, XL). Поред уверења да у Академији не треба да буде места за научнике компилаторе и систематичаре, какви су већином сви научници у Србији у том тренутку, Ђорђевић износи свој категорички став о бесмислености одлуке да влада именује прве академике, што ће неминовно довести до „партизанске Академије” идеолошки подобних „популаризатора науке” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 4, XL). Убрзо, свега неколико месеци касније, он резигнирано истиче да су се његове сумње обистиниле, јер је краљ Милан лично одлучивао о томе ко ће понети титулу академика и, вођен реваншизмом, свог дојучерашњег личног лекара избрисао је са листе потенцијалних академика.

Ђорђевићево незадовољство стањем у култури било је тим веће што је, по његовом мишљењу, силна енергија наместо на конкретан рад трошена у личним обрачунима сујетних културних прегалаца. Последице дугогодишњих сукоба Вукових истомишљеника и противника изазваних његовом језичком и правописном реформом у великој мери допринеле су успоравању духовног напретка српског народа. Ђорђевић је овом проблему посветио знатну пажњу у својим *Успоменама*. Сазнање да се „у Београду чак и матори људи по каванама бију столицама због јоте и дебелог јера”, било је за њега, тада дванаестогодишњака, огромно изненађење (Ђорђевић 1927: 51–52). Он увиђа да су професори београдске гимназије имали велики утицај на ђаке у вези с формирањем става према личности и делу Вука Карацића, те да су отворено говорили о Вуку као слуги Аустрије и католичке пропаганде, чија је главна мисија да „одвоји српски народ од велике словенске целине, а нарочито од православне Русије” (Ђорђевић 1927: 331). То је посебно илустровано кроз цитирање одређених делова из текстова Косте Поповића Жежевичанина, који је за часопис *Оценитељ* писао „рефлексије о свему што се онда догађало у Србији” (Ђорђевић 1927: 130–131).

Осврћући се на свој књижевни и научни рад, Ђорђевић је у *Успоменама* назначио и основне развојне етапе српске културе, од романтичарских тежњи генерације која је одрастала на идеалима Душановог времена до позитивистичких уверења која су свему претпостављала науку као религију новог доба. Овај пут насликао је у одељцима о формирању Уједињене

омладине српске, у чијем је раду одиграо веома важну улогу. На његов предлог дошло је до спајања српских омладинских дружина у „препо-рођену” *Зору*, при чему се користио „најтежом патриотском артиљеријом – идеалом уједињеног Српства” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 2, XVIII). Истичући као пресудан утицај либерала на челу с Владимиром Јовановићем, Ђорђевић пише о догађајима који су претходили и, истовремено, условили стварање Уједињене омладине српске. Проглас који је он саставио сведочи о постављењу новог идеала српске омладине – „ширења знања и свести по народу” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 2, XIX). У својој беседи *Важност јестаственице*, одржаној на оснивачкој скупштини Уједињене омладине српске, показао је „на који начин треба ширити знање и свест по народу” и указао на значај природних наука за практични живот, а на Свесловенском конгресу у Русији, где је ишао као представник Уједињене омладине, апеловао је да се треба одупрети „свом снагом тој опасној струји што свуда по Европи гради од народних школа само фабрике за покорне и мутаве чиновнике” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 2, XIX). Описујући Другу омладинску скупштину, он уочава егзалтираност омладинаца и задојеност либералним идејама. Дозвола кнеза Михаила да се „деца играју парламента” дала је крила читавом покрету. Уз жељу да рехабилитују Јеврема Грујића, једног од „светоандрејаца”, они су отпочели с нападима на владу, због чега је скупштина прекинута, а учесници растерани.

После ових догађаја долази до Ђорђевићевог дистанцирања од Уједињене омладине и до промене тона у његовом говору о активностима овог покрета. Један од разлога је и промена курса Уједињене омладине. Појава Светозара Марковића, који је Омладини одузео „народносни карактер” и наметнуо нови, „социјалистички” карактер, за Ђорђевића ће бити предзнак уништења Уједињене омладине српске (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 2, XIX). Неслагање с Марковићем, с којим је стајао на различитим идеолошким позицијама, и инфилтрирање социјалистичких идеја довешће до окретања Омладине од почетних ставова, што ће удаљити Ђорђевића од овог покрета.

Може се приметити да је своје учешће у националним покретима Ђорђевић у почетку пратио с одушевљењем, да би касније оно добило ироничну конотацију. Некадашњи романтичарски занос омладинца Ђорђевића прошао је кроз призму нових животних искустава, због чега се у његовим коментарима осећа иронија искусног човека свесног својих младалачких заблуда. На исти начин, с позиције искусног, прешавши пут од романтичарског усхићења националном прошлости до резигнације даљим дешавањима у Србији, он ће судити и о својим младалачким идејама

и почетним књижевним радовима. Подсмехнуће се својој тенденциозности и жељи да свему претпостави „наравоученије, морал, тезу”, чак и онда када није довољно познавао материју или време о коме пише (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 2, XI).

Обиље материјала о културном животу Србије понудио је Владан Ђорђевић у одељцима посвећеним свом уређивачком раду у часопису *Отаџбина*. Израстање овог часописа у гласило српских реалиста и српског реализма произашло је из атмосфере културног живота тадашњег Београда. Анимирањем књижевника на сарадњу, он је „дигао стандард књижевних београдских часописа на виши ниво” (Вученов 1974: 659).

Свестан значаја који је овај часопис имао, он нимало претенциозно изјављује да ни његови највећи противници, који су обезвређивали све што је он радио, нису могли да оспоре значај овог подухвата. Притом посебно мисли на Јована Скерлића, „радикално партизанског литерарног историка”, који је једино том сегменту Ђорђевићевог рада признао одређену вредност (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 3, XXIV).⁴

Часопис *Отаџбина* покренут је 1875. године, под покровитељством кнеза Милана. Ђорђевић у *Успоменама* пише да су се, при покретању, руководили идејом „да Србија треба да постане не само политички већ и културни и књижевни центар целог српског народа и да је за књижевни циљ најподеснији један велики научно-књижевни часопис који би не само прикупио око себе све најбоље књижевне раднике српске него би још и васпитавао и спремао књижевни подмладак” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 4, XL). Концепција будућег часописа то је и потврђивала, будући да је планирано да се у њему нађу радови из лепе књижевности, науке и историје. Ђорђевић је надаље желео да пружи читаоцима што више сазнања о свом народу и његовим великанима. Та његова интенција видљива је у писму Валтазару Божишићу, чије дело жели кроз *Отаџбину* да приближи читаоцима: „Већина Србијанаца зна да си ти некакав наш врло славан човек, а о ономе што си ти радио врло мало зна” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 5, XLIX).

Ђорђевић се посебно поносио одзивом читалачке публике. Он оставља податке да је *Отаџбина* имала око пет хиљада читалаца, те да

⁴ Јован Скерлић је у више наврата избегавао да пише о Ђорђевићевом књижевном раду. Пишући књигу *Омладина и њена књижевност*, упркос чињеници да је Владан Ђорђевић био један од иницијатора оснивања Уједињене омладине српске, Скерлић му не посвећује довољно пажње. Смешта га међу омладинске писце „трећег реда”, о којима неће писати посебну студију јер су му изгледали „нерепрезентативни, са недовољно особености и са бледим књижевним физиономијама” (Скерлић 1966: 10). Ђорђевић је у *Историји нове српске књижевности* поменуто једино у вези с покретањем часописа *Отаџбина*, у одељку „Часописи (у реализму)”.

је често пажња читаве вароши била усмерена на један претплатнички примерак.⁵

Подаци о раду на *Отаџбини* драгоцени су за анализу културних дешавања у Србији у последњим деценијама 19. века. Из њих дознајемо о спремности књижевних радника да се активно укључе у богаћење српске књижевне сцене, али и о несвакидашњем ентузијазму уредника који се трудио да поштује све рокове и у вези с хонорарима и у вези са излажењем часописа. Он је анимирао књижевне раднике на сарадњу и хонорарисао прилоге. Зато је одзив књижевника и научника био веома велики. Јаков Игњатовић шаље Ђорђевићу рукопис *Васе Репшекта*, за који му је уредник *Отаџбине* одмах послао цео хонорар. Игњатовић, такође, моли Ђорђевића да му посрби неке термине. Своје радове редовно шаљу и Стојан Новаковић, Чедомиљ Мијатовић, Ђура Јакшић, Валтазар Богишић, Милорад Поповић Шапчанин, Лаза Лазаревић, Милован Глишић, Јанко Веселиновић и многи други. Истичући да је хонорар често био пресудан за рад појединих књижевника, Ђорђевић наводи као куриозитет Јована Стефановића Виловског који није желео да прима хонораре за своје прилоге у *Отаџбини*. Овај истински патриота није желео да дозволи да било ко доведе у питање његово родољубље, због чега се одрекао хонорара у корист младих генерација којима ће тај новац помоћи „на умножење свог знања” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 3, XXIV).

Ђорђевић је честитост и несебичност Виловског претпоставио препотентности младих писаца с којима је сарађивао. Он управо и подвлачи да је највише проблема настајало при сарадњи с младим писцима „који су имали врло висок појам о својим способностима” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 5, XLIX). Међу њима посебно фокусира Богдана Поповића, у време излажења *Отаџбине* студента, а у време писања *Успомена*, „громовника српске књижевности” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 5, XLIX). У овој Ђорђевићевој метафори може се осетити јед проистекао из краткотрајне сарадње с Поповићем. Ђорђевића, који није прихватао ничије савете, жестио је поступак младог и „надобудног” Богдана Поповића који се није либио да изнесе неколико захтева у вези са објављивањем свога рада у *Отаџбини*. Иако је, како на крају закључује, испунио већину ових „нескромних” услова, Ђорђевић је награђен потпуним игнорисањем од стране Богдана Поповића у време када је он постао професор на Великој школи.

⁵ Ђорђевић с нескривеним поносом истиче: „Један претплатник се жалио да свој егземплар добија тек пошто су га прочитали сви чиновници од дивизијара и окружног начелника до најмлађег практиканта” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 4, XL).

Темпераментни и импулсивни Ђорђевић показао је необично стрпљење у свом уређивачком раду на *Отаџбини*. Упоран и одговоран, вршио је пресију на сараднике како би нови број изашао на време. На разне начине покушавао је да натера „лењивце” да доставе обећани прилог. Интересантна је епизода с Гигом Гершићем који никада није успео да поштује термине. Ђорђевића је жестила његова лењост и навика да „ноћи проводи у кафани”, а потом спава „равно до подне”. Због тога је био приморан да га „апси у његовој соби док не напише што је обећао” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 3, XXIV).

Ђорђевићево прегалаштво и хтење да одржи квалитет овог књижевног часописа долази до изражаја у тренутку када кнез Милан, који је до тада „штедро” помагао *Отаџбину*, вођен личним разлозима и незадовољством, решава да укине новчану помоћ за часопис. Како Ђорђевић сведочи, проблеме неисплаћених хонорара морао је сам да решава, прилажући новац од своје чиновничке и лекарске зараде, што није могло да донесе дуготрајније решење финасирања *Отаџбине*. Зато је часопис излазио с прекидима, у складу с новчаним могућностима. Промишљајући о свом подухвату са одређене временске дистанце, Ђорђевић је могао задовољно да констатује:

Међутим, у једној књижевности, у којој је упркос Ученоме друштву и Матици српској, једва 6–7 књига годишње излазило, беше појава оваквог часописа епохална, јер је он сам давао српској читалачкој публици дванаест књига годишње, и то пуних радова тадашњих најбољих књижевника српских. Што је у шездесетим годинама *Даница* Ђоке Поповића била за књижевне полетарце из калимегданске ’Републике’, то је *Отаџбина* била за генерације седамдесетих и осамдесетих година 19. века. [...] Све што је имало литерарне и уметничке вредности у седмој и осмој десетини прошлога века, све је то било представљено у *Отаџбини* (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 3, XXIV).

На страницама *Успомена* налазе се интересантне забелешке о развоју музике у Београду у шестој деценији 19. века. Ђорђевић, који је од свог учитеља Александра Шушкаловића добио у наслеђе љубав према црквеним песмама и музици уопште, бележи залагање сликара Стеве Тодоровића у организовању првих ђачких певачких дружина, као један од видова подршке Корнелију Станковићу. Он посебно истиче значајну промену у репертоару певачких дружина, која се огледала у напуштању „космополитских” програма и увођењу српских и словенских народних песама, од којих је оне најпопуларније и забележио. Ђорђевић, даље, говори о превласти народних игара које су „играли свирајући сами себи у ћеманета”, јер у Београду тада „не беше стотинама клавира нити тапера

за њих” (Ђорђевић 1927: 124). „Немецке” игре упознали су касније, као лицејци или као „универзитетлије”.

Припадајући даровитој генерацији која се школовала на Западу, одакле је доносила идеје које је покушала да инкорпорира у културни и научни живот Београда и Србије, Ђорђевић је оставио податке о великом ангажовању младих интелектуалаца на просперитету своје земље. Причу о оснивању друштва за гимнастику и борење, које је било претеча „Сокола” и „Душана Силног”, пропратио је коментаром: „Драгоцене је било семе културе коју је на српској земљи сејала ова генерација” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 4, XXXVI). Доиста, била је то генерација идеалиста, неморних стваралаца који су се борили против провинцијализма и били визионари новог доба.

У својим *Успоменама* Ђорђевић је насликао обичаје, друштвену и културну климу друге половине 19. века у Београду, због чега их оправдано можемо посматрати и као „урбане успомене” (Слапшак 1988: 417).

Владан Ђорђевић у *Успоменама* оставља забелешке о многим европским градовима које је обишао. Посете Лондону, Паризу, Минхену, Франкфурту, Берлину, Бриселу, Лијежу и другим градовима омогућиле су му да се упозна с привредно и културно развијеном Европом и да тој слици супротстави реално стање тек ослобођене и културно и привредно неразвијене Србије.

Највећи део свог живота Ђорђевић је провео у Београду и Бечу, градовима који су, сваки на свој начин, обележили његов живот. Београд му је доносио слутњу научно развијеног Запада и напајао га стваралачком енергијом, а Беч му је отворио врата науке и уметности. У Београду је покушао да засади семе културе и науке, које је донео из Беча, али је, после вишегодишњег директног и индиректног учешћа у политичком животу Србије, био приморан да, резигниран и разочаран, напусти своју земљу 1900. године и избегне у Беч. Беч је тада постао полигон на коме се пером обрачунавао с владавином последњег Обреновића који је изневерио очекивања и надања српског народа. Између Беча и Београда одвијао се Ђорђевићев даљи живот, растрзан немирима, недаћама и краткотрајним смирајима.

Ђорђевић у *Успоменама* слика две престонице – Београд и Беч – као два поларитета, два опозитна центра у којима се рефлектују две различите културе и традиције. Слика Београда је слика особеног културног модела изниклог на међи две различите традиције – османске и западне, тј. европске. Беч, престоница некада моћне Аустоугарске царевине, својим богатим културним наслеђем, представља противтежу неразвијеном и

оријенталном Београду. Он бележи појединачне покушаје који су имали за циљ културно уздизање Београда. У Београду се половином 19. века нису могле у књижари куповати књиге, „изигравао” се театар и покушавало, уз помоћ импровизованих реквизита, да се симулирају позоришне представе. Може се, отуда, претпоставити како је Ђорђевић доживео монументалност и раскош Бург-театра, у коме су глумили прави глумци, где су биле праве кулисе и адекватна, богата гардероба. Зато Ђорђевић, у описивању одређених сегмената живота, жели да покаже колико Београд заостаје за развијеном аустријском престоницом.

Добијање државне стипендије и одлазак у Беч на студије медицине од пресудног су значаја за Ђорђевићев научни развој. Он у *Успоменама* веома сугестивно описује растанак од породице и путовање паробродом до Беча, на коме ће, заједно с Лазаром Докићем, први пут доћи у додир са имућним светом. „Бела лађа” представља границу два света – оног који остављају и оног у који су се упутили. Ђорђевић детиње одушевљено описује разноврсне јеловнике, посебно наглашавајући Докићеву и своју незаситост јелима необичног укуса и још необичнијег имена, из чега се да наслутити колико им је пријала та фиктивна равноправност с богатима. Описом овог путовања симболично је наговештено да ће Беч, у који су се запутили, бити пун нових и до тада невиђених ствари.

У Бечу, који је био богат разноврсним културним дешавањима, Ђорђевић ће упознати и прихватити „тековине западноевропске цивилизације” (Медаковић 1998: 22). Пишући о својим првим данима у овом граду, он себе на једном месту назива „песником и романописцем”, чиме јасно ставља до знања да долазак у Беч није значио и раскид с његовим великим љубавима – позориштем и књижевношћу (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 2, XVII). Напротив, Ђорђевић ће управо овде спознати позориште у свој својој величанствености. Улазак у Бург-театар откриће му сву раскош и богатство сцене, о чему је могао само да снева у импровизованом позоришту у Београду. Представе и комади највећих европских драмских писаца и виртуозне роле врских глумаца откриле су Ђорђевићу сво богатство уметности и немачког језика. У бечкој опери, у којој је „сваки члан био професор инструмента”, чуће по први пут концерт симфонијског оркестра, али ће признати да није био одушевљен, јер није разумео „високу музику класичних симфонија” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 2, XVII). Зато су га посебно привлачиле оперете у Карловом позоришту у Леополдштату и Виденском позоришту. Како бележи у *Успоменама*, он је, опчињен позориштем, пронашао начин да читав један семестар свако вече посећује Бург-театар. Одрекавши се вечере, могао је да ужива

у извођењима драмских текстова Шилера, Гетеа, Грилпарцера, Лаубеа, Шекспира и других писаца.

Упознавање с научним и културним достигнућима Беча, сусрети с природњачким музејима, библиотекама и књижарама, родили су код Владана Ђорђевића идеју да свој даљи рад стави на ползу српском народу. Желео је да донесе европска сазнања у Србију, да буде реформатор и просветитељ и да оснује у својој земљи све напредне институције које је видео у Европи. Сазнање да је за житеље западноевропских земаља Србија била непознаница, рађало је у њему жељу да допринесе културном уздизању своје земље.

Београд у који се вратио по завршетку студија учинио му се као „азијатска варош” (Ђорђевић, *Успомене*, књ. 4, XXXVIII). Дошавши на место председника београдске општине (1884), Ђорђевић се неочекивано нашао у ситуацији да спроведе у дело своје планове у вези с модернизацијом Београда. Није зазирао од ауторитета и набеђених величина, усмеравајући све своје активности ка једном циљу – просперитету Београда, који је у његовој замисли требало да израсте у модерну и културну европску престоницу. Приступивши овом послу с необичним жаром, он је разрадио стратегију и с двојицом сарадника кренуо пут најразвијенијих европских градова, где је требало да пронађу решење у вези са бројним проблемима – од урбанистичких, преко комуналних и саобраћајних до културних – с којима се сусретао ондашњи Београд.

Гнушао се малограђанштине у Београду, људске завидности и љубоморе, спремности да се прогони свако ко се на било који начин издигао изнад средине. Веома минуциозан и критичан, покушавајући да укаже на главне разлоге културне стагнације Београда и Србије, Ђорђевић је у својим *Успоменама* маркирао догађаје који су, по његовом мишљењу, најзаслужнији за стање културе у Србији у последњим деценијама 19. и првим годинама 20. века.

ЛИТЕРАТУРА

Вученов 1974: Д. Вученов, Књижевни живот у Београду од Првог српског устанка до ослобођења градова (1867), у: В. Чубриловић (ред.) *Историја Београда 2. Деветнаести век*, Београд: САНУ – Просвета, 643–653.

Дамјанов 1988: С. Дамјанов, Т. С. Виловски: посматрач, сведок, учесник, у: Т. Стефановић Виловски, *Моје успомене (1867–1881)*, Београд: Нолит, 545–553.

Ђорђевић 1927: В. Ђорђевић, *Успомене. Културне скице из друге половине деветнаестог века*, књ. 1, Нови Сад: Славија.

Ђорђевић: В. Ђорђевић, *Успомене. Културне скице из друге половине деветнаестог века*, књ. II–V, Рукописно одељење Матице српске, М.14.045/I–II.

Иванић 1976: Д. Иванић, *Српска приповијетка између романтике и реализма (1865–1875)*, Београд: Институт за књижевност и уметност.

Костић 2012: Љ. Костић, Ставови Владана Ђорђевића у одбрани Вукових идеја увођења српског народног језика у књижевност, у: Ј. Стојановић (ред.), *Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе горе и српски језик данас*, Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјељење за српски језик и књижевност – Матица српска у Новом Саду, 361–371.

Медаковић 1998: Д. Медаковић, *Срби у Бечу*, Нови Сад: Прометеј.

Рајић 2007: С. Рајић, *Владан Ђорђевић: биографија поузданог обреновићевца*, Београд: Завод за уџбенике.

Скерлић 1966: Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност (1848–1871). Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба*, Београд: Просвета.

Слапшак 1988: С. Слапшак, Владан Ђорђевић: Једна неподношљива виталност, у: В. Ђорђевић, *Успомене*, Београд: Нолит, 413–422.

Ljiljana S. Kostic

*THE MEMORIES OF VLADAN DJORDJEVIC AS A SOURCE
FOR THE STUDY OF CULTURAL OPPORTUNITY
IN SERBIA IN 19TH CENTURY*

Summary

Vladan Djordjevic (1844–1930), a doctor, politician, diplomat and historian, the Prime Minister during the last days of the Obrenovic dynasty, was a very prolific writer, who left an extensive body of work behind him. In his novels and memoirs, he depicted tumultuous events in the cultural and political life of Serbia in the final decades of the 19th and the beginning of the 20th century. A volume of his memoirs, particularly stands out because of its importance and documentary value. By its importance and value there are special documentary highlights of *Memories*, in which he literary painted social and cultural developments in Serbia. Djordjevic recorded many details in it, ranging from the work of the students' troupe activities all the way to the most important cultural and scientific institution of the Serbian people. This work highlights *The Memories* of those parts which may serve as a source for the study of cultural events in Serbia on the two centuries border.

Key words: Vladan Djordjevic, *The Memories*, memoirs, cultural situation in Serbia, the newspaper *Fatherland*.